

॥ तैत्तिरीय संहिता ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयसंहितायां द्वितीयकाण्डे तृतीयः प्रश्नः ॥

आ॒दि॒त्येभ्यो॒ भुव॑द्व॒च्चश्च॒रुं निर्व॑पे॒द्भूति॑काम आ॒दि॒त्या
वा ए॒तम्भू॒त्यै प्र॒ति नुद॑न्ते योऽल॒म्भू॒त्यै स॒न्भूतिं॑ न
प्रा॒प्नो॒त्यादि॒त्याने॒व भुव॑द्व॒तः स्वेन॑ भा॒ग॒धेये॒नोप॑ धाव॒ति
त ए॒वैन॑म्भूतिं॑ गमय॒न्ति भव॑त्ये॒वादि॒त्येभ्यो॑ धा॒रय॑द्व॒च्चश्च॒रुं
निर्व॑पे॒दप॑रु॒द्धो वाऽप॑रु॒ध्यमा॑नो वाऽऽदि॒त्या वा अ॑प॒रोद्धा॑रं
आ॒दि॒त्या अ॑व॒गम॑यि॒तारं॑ आ॒दि॒त्याने॒व धा॒रय॑द्व॒तः ॥ १ ॥

स्वेन॑ भा॒ग॒धेये॒नोप॑ धाव॒ति त ए॒वैनं॑ वि॒शि दा॑ध्र॒त्यन॑प॒रु॒ध्यो
भ॑व॒त्यदि॑तेऽनु॑ म॒न्य॒स्वेत्य॑प॒रु॒ध्यमा॑नोऽस्य प॒द॒मा द॑दी॒तेयं॑
वा अ॒दि॒तिरि॒यमे॒वास्मै॑ रा॒ज्यम॑नु॑ म॒न्यते॑ स॒त्याशी॑रि॒त्याह॑
स॒त्यामे॒वाशि॑षं कुरु॒त इ॒ह म॒न इ॒त्याह॑ प्र॒जा ए॒वास्मै॑
स॒म॒न॒सः क॑रो॒त्युप॑ प्रे॒तं म॑रु॒तः ॥ २ ॥

सु॒दा॒न॒व ए॒ना वि॒श॒प॒ति॒नाभ्य॑मु॒ राजा॑न॒मित्या॑ह मा॒रु॒ती
वै वि॒द्भो॒ष्ठो वि॒श॒प॒तिर्वि॒शैव॑नं॑ रा॒ष्ट्रेण॑ स॒म॒र्धय॑ति॒ यः

परस्ता॑द्वा॒म्यवा॒दी स्या॒त्तस्य॑ गृ॒हाद्वी॒हीना ह॑रेच्छु॒क्लाः॑श्च
कृ॒ष्णाः॑श्च वि चि॑नुया॒द्ये शु॒क्लाः स्यु॒स्तमा॑दि॒त्यं च॒रुं
निर्व॑पेदादि॒त्या वै दे॒वता॑या वि॒द्विश॑मे॒वाव॑ गच्छति॥३॥

अव॑गतास्य॒ विडन॑वगतः॒ राष्ट्र॑मित्या॒हुर्ये कृ॒ष्णाः स्यु॒स्तं
वा॒रुणं॑ च॒रुं निर्व॑पेद्वा॒रुणं॑ वै रा॒ष्ट्रमु॒भे ए॒व वि॒शं च रा॒ष्ट्रं
चा॒व गच्छ॑ति॒ यदि॒ नाव॑गच्छे॒दिम॒हमा॑दि॒त्येभ्यो॑ भा॒गं
निर्व॑पा॒म्यामुष्मा॑द॒मुष्यै॑ वि॒शोऽव॑गन्तो॒रिति॑ निर्व॑पेदादि॒त्या
ए॒वैन॑म्भा॒गधेय॑म्प्रे॒प्सन्तो॑ वि॒शम॑व॥३॥

ग॒म॒य॒न्ति॒ यदि॒ नाव॑गच्छे॒दाश्व॑त्थान्म॒यूखा॑न्थ्स॒प्त
म॑ध्यमे॒षाया॒मुप॑ ह॒न्यादि॑द॒मह॑मा॑दि॒त्यान्ब॑ध्ना॒म्यामुष्मा॑द॒मुष्यै॑
वि॒शोऽव॑गन्तो॒रित्या॑दि॒त्या ए॒वैन॑म्ब॒द्धवी॑रा वि॒शम॑व॒ गम॑यन्ति॒
यदि॒ नाव॑गच्छे॒देत॑मे॒वादित्यं॑ च॒रुं निर्व॑पेदि॒ध्मेऽपि॑ म॒यूखा॑न्थ्सं
न॑ह्ये॒दन॑प॒रुध्य॑मे॒वाव॑ गच्छ॒त्याश्व॑त्था भवन्ति म॒रुता॑ वा
ए॒तदो॒जो यद॑श्व॒त्थ ओज॑सै॒व वि॒शम॑व॒ गच्छ॑ति स॒प्त भ॑वन्ति
स॒प्तग॑णा॒ वै म॒रुतो॑ ग॒णश॑ ए॒व वि॒शम॑व॒ गच्छ॑ति॥५॥

धा॒रय॑द्वतो म॒रुतो॑ गच्छति॒ वि॒शम॑वैतद॒ष्टाद॑श च॥ [१]

दे॒वा वै मृ॒त्योर्बि॑भ॒युस्ते प्र॒जाप॑ति॒मुपा॑धा॒वन्ते॒भ्य

ए॒ता॒म्प्रा॒जा॒प॒त्या॑ ५ श॒त॒कृ॒ष्ण॒लां॑ नि॒र॒व॒प॒त्त॒यै॒वैष्ण॒मृ॒त॑म॒द॒धा॒द्यो
 मृ॒त्यो॒र्बि॒भी॒या॒त्त॒स्मा॑ ए॒ता॒म्प्रा॒जा॒प॒त्या॑ ५ श॒त॒कृ॒ष्ण॒लां॑
 नि॒र्व॒पे॒त्प्र॒जा॒प॒ति॒मे॒व स्वे॒न॑ भा॒ग॒धे॒ये॒नो॒प॑ धा॒वति॒ स
 ए॒वा॒स्मि॒न्ना॒यु॑र्द॒धा॒ति॒ सर्व॑मा॒यु॑रेति श॒त॒कृ॒ष्ण॒ला॑ भ॒वति॒
 श॒ता॒युः॑ पु॒रु॒षः॑ श॒ते॒न्द्रि॒य॒ आ॒यु॑ष्ये॒वे॒न्द्रि॒ये॑॥६॥

प्र॒ति॑ तिष्ठति घृ॒ते भ॑व॒त्या॒युर्वै॑ घृ॒त॒म॒मृ॒त॑ ५ हि॒र॒ण्य॒मा॒यु॑श्चै॒वा॒स्मा॑
 अ॒मृ॒तं॑ च स॒मी॒ची॑ द॒धा॒ति च॒त्वा॒रि॒च॒त्वा॒रि कृ॒ष्ण॒ला॒न्य॒व॑
 द्यति चतु॒र॒व॒त्त॒स्या॒स्या॑ ए॒क॒धा ब्र॒ह्म॒ण॒ उप॑ ह॒र॒त्ये॒क॒धै॒व
 य॒ज॑मान॒ आ॒यु॑र्द॒धा॒त्य॒सा॒वा॒दि॒त्यो न॑ व्य॒रो॒च॒त॒ तस्मै॑ दे॒वाः
 प्रा॒य॑श्चि॒त्ति॒मै॒च्छ॒न्त॒स्मा॑ ए॒त॑ ५ सौ॒र्यं च॒रुं॑ नि॒र॒व॒प॒न्ते॒नै॒वा॒स्मि॒न्॥७॥

रु॒च॑म॒द॒धुर्यो॑ ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒स॒का॒मः॒ स्या॒त्त॒स्मा॑ ए॒त॑ ५ सौ॒र्यं
 च॒रुं॑ नि॒र्व॒पे॒द॒मु॒मे॒वा॒दि॒त्य॑ ५ स्वे॒न॑ भा॒ग॒धे॒ये॒नो॒प॑ धा॒वति॒ स
 ए॒वा॒स्मि॒न्ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सं॑ द॒धा॒ति ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒स्यै॒व भ॑व॒त्यु॒भ॒य॒तो
 रु॒क्मौ॑ भ॑वत उ॒भ॒य॒त॑ ए॒वा॒स्मि॒न्नु॒चं॑ द॒धा॒ति प्र॒या॒जे॒प्र॒या॒जे
 कृ॒ष्ण॒लं॑ जु॒हो॒ति दि॒ग्भ्य॑ ए॒वा॒स्मै॑ ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒स॒म॒व॑ रु॒न्ध्र
 आ॒ग्ने॒य॒म॒ष्टा॒क॒पा॒लं॑ नि॒र्व॒पे॒त्सा॒वि॒त्रं द्वा॒द॒श॒क॒पा॒ल॒म्भू॒म्यै॑॥८॥

च॒रुं॑ यः का॒म॒ये॒त॒ हि॒र॒ण्यं॑ वि॒न्दे॒य॒ हि॒र॒ण्य॒म्मो॒प॑

नमेदिति यदाग्नेयो भवत्याग्नेयं वै हिरण्यं यस्यैव हिरण्यं
तेनैवैनद्विन्दते सावित्रो भवति सवितृप्रसूत एवैनद्विन्दते
भूम्यै चरुर्भवत्यस्यामेवैनद्विन्दत उपैन् ५ हिरण्यं नमति वि
वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते यो हिरण्यं विन्दत एताम् ॥ १ ॥

एव निर्वपेद्विरण्यं वित्त्वा नेन्द्रियेण वीर्येण व्यृध्यत
एतामेव निर्वपेद्यस्य हिरण्यं नश्येद्यदाग्नेयो भवत्याग्नेयं वै
हिरण्यं यस्यैव हिरण्यं तेनैवैनद्विन्दति सावित्रो भवति
सवितृप्रसूत एवैनद्विन्दति भूम्यै चरुर्भवत्यस्यां वा एतन्नश्यति
यन्नश्यत्यस्यामेवैनद्विन्दीन्द्रः ॥ १० ॥

त्वष्टुः सोममभीषहापिबथ्स विष्वङ्वाच्छुथ्स इन्द्रियेण
सोमपीथेन व्यार्ध्यत स यदूर्ध्वमुदवमीत्ते श्यामाका अभवन्थ्स
प्रजापतिमुपाधावत्तस्मा एत ५ सोमेन्द्र ५ श्यामाकं चरुं
निरवपत्तेनैवास्मिन्निन्द्रिय ५ सोमपीथमदधाद्वि वा एष
इन्द्रियेण सोमपीथेनर्ध्यते यः सोमं वमिति यः सोमवामी
स्यात्तस्मै ॥ ११ ॥

एत ५ सोमेन्द्र ५ श्यामाकं चरुं निर्वपेथ्सोमं चैवेन्द्रं च
स्वेन भागधेयेनोप धावति तावेवास्मिन्निन्द्रिय ५ सोमपीथं

धत्तो नेन्द्रियेण सोमपीथेन व्यध्यते यत्सौम्यो भवति
 सोमपीथमेवाव रुन्दे यदैन्द्रो भवतीन्द्रियं वै सोमपीथ
 इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्दे श्यामाको भवत्येष वाव स
 सोमः॥१२॥

साक्षादेव सोमपीथमव रुन्देऽग्नये दात्रे पुरोडाशमष्टाकपालं
 निर्वपेदिन्द्राय प्रदात्रे पुरोडाशमेकादशकपालम् पशुकामो-
 ऽग्निरेवास्मै पशून्प्रजनयति वृद्धानिन्द्रः प्र यच्छति दधि मधु
 घृतमापो धाना भवन्त्येतद्वै पशूनां रूपं रूपेणैव पशूनव
 रुन्दे पञ्चगृहीतम्भवति पाङ्गा हि पशवो बहुरूपम्भवति
 बहुरूपा हि पशवः॥१३॥

समृद्धौ प्राजापत्यम्भवति प्राजापत्या वै पशवः
 प्रजापतिरेवास्मै पशून्प्र जनयत्यात्मा वै पुरुषस्य मधु
 यन्मध्वग्नौ जुहोत्यात्मानमेव तद्यजमानोऽग्नौ प्र दधाति
 पङ्क्तौ याज्यानुवाक्ये भवतः पाङ्क्तः पुरुषः पाङ्क्ताः पशव
 आत्मानमेव मृत्योर्निष्क्रीय पशूनव रुन्दे॥१४॥

इन्द्रियेऽस्मिन्भूम्यां एतामिन्द्रः स्यात्तस्मै सोमो बहुरूपा हि पशव एकचत्वारिंशच्च॥[२]

देवा वै सत्रमांसतर्द्धिपरिमितं यशस्कामास्तेषां सोमं

राजा॑नं॒ यशं॑ आ॒र्च्छ॒त्स गि॒रिमु॒दै॒त्तमु॒ग्निर॒नू॒दै॒त्ताव॒ग्री॒षोमौ॑
 सम॑भवता॒न्तावि॒न्द्रो य॒ज्ञवि॑भ्रष्टोऽनु॒ परै॒त्ताव॑ब्रवी॒द्याज॑य॒त॒म्मेति॑
 तस्मा॑ ए॒तामिष्टिं॑ निर॑वपतामा॒ग्रेय॑म॒ष्टाक॑पालमै॒न्द्रमेका॑दशकपाल
 सौ॒म्यं च॒रुन्त॑यै॒वास्मि॒न्तेजः॑ ॥ १५ ॥

इ॒न्द्रि॒यम्ब्र॑ह्मवर्च॒सम॑धत्तां॒ यो य॒ज्ञवि॑भ्रष्टः॒ स्यात्तस्मा॑
 ए॒तामिष्टिं॑ नि॒र्वपे॑दा॒ग्रेय॑म॒ष्टाक॑पालमै॒न्द्रमेका॑दशकपाल॑
 सौ॒म्यं च॒रुं यदा॑ग्रे॒यो भ॑व॒न्ति तेज॑ ए॒वास्मि॒न्तेन॑
 दधा॑ति॒ यदै॒न्द्रो भ॑व॒तीन्द्रि॒यमे॒वास्मि॒न्तेन॑ दधा॑ति
 यथ्सौ॒म्यो ब्र॑ह्मवर्च॒सं तेना॑ग्रे॒यस्य॑ च॒ सौ॒म्यस्य॑ चै॒न्द्रे
 समा॑श्लेष॒येत्तेज॑श्चै॒वास्मि॒न्ब्रह्म॑वर्च॒सं च॑ समी॒ची ॥ १६ ॥

द॒धात्य॒ग्री॒षोमी॒यमेका॑दशकपालं॒ नि॒र्वपे॑द्यं॒ कामो॑
 नोप॑नमे॒दाग्रे॒यो वै ब्रा॑ह्मणः॒ स सोम॑मि॒बति॒ स्वामे॒व दे॒वता॑
 स्वेन॑ भा॒गधे॒येनोप॑ धाव॒ति सै॒वैनं॑ का॒मेन॑ सम॑र्धय॒त्युपै॑नं
 कामो॑ नम॒त्यग्री॒षोमी॒यम॒ष्टाक॑पालं॒ नि॒र्वपे॑द्ब्रह्मवर्च॒सकामो॑-
 ऽग्री॒षोमा॑वे॒व स्वेन॑ भा॒गधे॒येनोप॑ धाव॒ति तावे॒वास्मि॒न्ब्रह्म॑वर्च॒सं
 ध॑त्तो ब्रह्मवर्च॒स्यैव॑ ॥ १७ ॥

भ॒वति॑ यद॒ष्टाक॑पाल॒स्तेना॑ग्रे॒यो यच्छा॑मा॒कस्तेन॑

सौम्यः समृद्धौ सोमाय वाजिनं श्यामाकं चरुं निर्वपेद्यः
 क्लैव्याद्विभीयाद्रेतो हि वा एतस्माद्वाजिनमपक्रामत्यथैष
 क्लैव्याद्विभाय सोममेव वाजिनः स्वेन भागधेयेनोप
 धावति स एवास्मिन्नेतो वाजिनं दधाति न क्लीबो भवति
 ब्राह्मणस्पृत्यमेकादशकपालं निर्वपेद्ग्रामकामः॥१८॥

ब्रह्मणस्पतिमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मै
 सजातान्प्र यच्छति ग्राम्येव भवति गुणवती याज्यानुवाक्ये
 भवतः सजातैरेवैनं गुणवन्तं करोत्येतामेव निर्वपेद्यः
 कामयेत ब्रह्मन्विशं वि नाशयेयमिति मारुती याज्यानुवाक्ये
 कुर्याद्ब्रह्मन्नेव विशं वि नाशयति॥१९॥

तेजः समीचीं ब्रह्मवर्चस्यैव ग्रामकामस्त्रिचत्वारिंशच्च॥ [३]

अर्यम्णे चरुं निर्वपेत्सुवर्गकामोऽसौ वा आदित्योऽर्यमा-
 ऽर्यमणमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनं सुवर्गं
 लोकं गमयत्यर्यम्णे चरुं निर्वपेद्यः कामयेत दानकामा मे
 प्रजाः स्युरित्यसौ वा आदित्योऽर्यमा यः खलु वै ददाति
 सोऽर्यमाऽर्यमणमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एव॥२०॥

अस्मै दानकामाः प्रजाः करोति दानकामा अस्मै

प्रजा भवन्त्यर्यम्णे चरुं निर्वपेद्यः कामयेत स्वस्ति
 जनतामियामित्यसौ वा आदित्योऽर्यमाऽर्यमणमेव स्वेन
 भागधेयेनोप धावति स एवैनं तद्रमयति यत्र जिगमिषतीन्द्रो
 वै देवानामानुजावर आसीत्स प्रजापतिमुपाधावत्तस्मा
 एतमैन्द्रमानुषूकमेकादशकपालं निः॥२१॥

अवपत्तेनैवैनमग्रं देवतानां पर्यणयद्बुध्रवती अग्रवती
 याज्यानुवाक्ये अकरोद्बुध्रादेवैनमग्रं पर्यणयद्यो राजन्य
 आनुजावरः स्यात्तस्मा एतमैन्द्रमानुषूकमेकादशकपालं
 निर्वपेदिन्द्रमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनमग्रं
 समानानां परि णयति बुध्रवती अग्रवती याज्यानुवाक्ये
 भवतो बुध्रादेवैनमग्रम्॥२२॥

परि णयत्यानुषूको भवत्येषा ह्येतस्य देवता य
 आनुजावरः समृद्धौ यो ब्राह्मण आनुजावरः स्यात्तस्मा
 एतम्बारहस्पत्यमानुषूकं चरुं निर्वपेद्बृहस्पतिमेव स्वेन
 भागधेयेनोप धावति स एवैनमग्रं समानानां परि णयति
 बुध्रवती अग्रवती याज्यानुवाक्ये भवतो बुध्रादेवैनमग्रं परि
 णयत्यानुषूको भवत्येषा ह्येतस्य देवता य आनुजावरः

समृद्धौ ॥ २३ ॥

एव निरग्रमेतस्य चत्वारि च ॥ [४]

प्रजापतेस्त्रयस्त्रिंशद्बृहिरासन्ताः सोमाय राज्ञे-
ऽददात्तासां रोहिणीमुपैत्ता ईर्ष्यन्तीः पुनरगच्छन्ता अन्वेत्ताः
पुनरयाचत ता अस्मै न पुनरददात्सौ ब्रवीदृतममीष्व यथा
समावच्छ उपैष्याम्यथ ते पुनर्दास्यामीति स ऋतमांसीत्ता
अस्मै पुनरददात्तासां रोहिणीमेवोप ॥ २४ ॥

ऐतं यक्ष्म आर्च्छद्राजानं यक्ष्म आरदिति तद्राजयक्ष्मस्य
जन्म यत्पारपीयानभवत्तत्पापयक्ष्मस्य यज्ञायाभ्यो-
ऽविन्दत्तज्ञायेन्यस्य य एवमेषां यक्ष्माणां जन्म वेद
नैनमेते यक्ष्मा विन्दन्ति स एता एव नमस्यन्नुपाधावत्ता
अब्रुवन्वरं वृणामहै समावच्छ एव न उपाय इति तस्मा
एतम् ॥ २५ ॥

आदित्यं चरुं निरवपन्तेनैवैनम्पापाथ्स्रामादमुञ्चन्
यः पापयक्ष्मगृहीतः स्यात्तस्मा एतमादित्यं चरुं
निर्वपेदादित्यानेव स्वेन भागधेयेनोप धावति त एवैनं
पापाथ्स्रामान्मुञ्चन्त्यमावास्यायां निर्वपेदमुमेवैनमाप्यायमानमन

प्याययति नवोनवो भवति जायमान इति पुरोनुवाक्या
भवत्यायुरेवास्मिन्त्या दधाति यमादित्या अ२शुमाप्याययन्तीति
याज्यैवैनमेतया प्याययति॥२६॥

एवोपैतमस्मिन्नयोदश च॥ [५]

प्रजापतिर्देवेभ्योऽन्नाद्यं व्यादिशत्सोऽब्रवीद्यदिमाल्लोकानभ्यति
तन्ममांसदिति तदिमाल्लोकानभ्यत्यरिच्यतेन्द्र२ राजानमिन्द्रमधि
स्वराजानन्ततो वै स इमाल्लोका२ स्नेधादुहत्तत्रिधातोस्त्रिधातुत्वय
कामयेतान्नादः स्यादिति तस्मा एतं त्रिधातुं निर्वपेदिन्द्राय
राज्ञे पुरोडाशम्॥२७॥

एकादशकपालमिन्द्रायाधिराजायेन्द्राय स्वराज्ञेऽयं वा
इन्द्रो राजायमिन्द्रोऽधिराजोऽसाविन्द्रः स्वराडिमानेव
लोकान्थस्वेन भागधेयेनोप धावति त एवास्मा अन्नम्प्र
यच्छन्त्यन्नाद एव भवति यथा वत्सेन प्रतां गां
दुह एवमेवेमाल्लोकान्प्रतान्काममन्नाद्यं दुह उत्तानेषु
कपालेष्वधि श्रयत्ययातयामत्वाय त्रयः पुरोडाशा
भवन्ति त्रय इमे लोका एषाल्लोकानामात्या उत्तरउत्तरो
ज्यायान्भवत्येवमिव हीमे लोकाः समृद्धौ सर्वेषामभिगमयन्नव

द्यत्यच्छम्बद्गारव्यँत्यासमन्वाहानिर्दाहाय॥ २८ ॥

पुरोडाशत्रयष्वङ्गि शतिश्च॥ [६]

दे॒वा॒सुराः संय॑त्ता आस॒न्तां दे॒वानसुरा॑ अजय॒न्ते
दे॒वाः पे॒राजि॑ग्याना असुराणां वैश्यमुपा॑यन्तेभ्य
इन्द्रि॑यं वी॒र्य॑मपा॑क्राम॒त्तदिन्द्रो॑ऽचाय॒त्तदन्व॑पा॑क्राम॒त्तद॑वरुधं
नाश॑क्रो॒त्तद॑स्मादभ्य॒र्धोऽच॑र॒त्स प्र॒जाप॑तिमुपा॑धाव॒त्तमे॒तया॑
सर्व॑पृष्ठयाऽयाजय॒त्तयै॒वास्मि॑न्निन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मदधा॒द्य
इन्द्रि॑यका॒मः॥ २९ ॥

वी॒र्य॑का॒मः स्या॑त्तमे॒तया॑ सर्व॑पृष्ठया याजयेदे॒ता ए॒व
दे॒वताः स्वेन॑ भाग॒धेये॒नोप॑ धावति॒ ता ए॒वास्मि॑न्निन्द्रि॒यं वी॒र्य॑
दध॑ति॒ यदिन्द्रा॑य॒ राथ॑तराय॒ निर्व॑पति॒ यदे॒वाग्ने॑स्तेज॒स्तदे॒वाव॑
रुन्धे॒ यदिन्द्रा॑य॒ बार्ह॑ताय॒ यदे॒वेन्द्र॑स्य॒ तेज॒स्तदे॒वाव॑ रुन्धे॒
यदिन्द्रा॑य॒ वैरू॒पाय॒ यदे॒व स॑वि॒तुस्तेज॒स्तत्॥ ३० ॥

ए॒वाव॑ रुन्धे॒ यदिन्द्रा॑य॒ वैरा॒जाय॒ यदे॒व धा॑तुस्तेज॒स्तदे॒वाव॑
रुन्धे॒ यदिन्द्रा॑य॒ शाक्क॑राय॒ यदे॒व म॒रुतां॑ तेज॒स्तदे॒वाव॑
रुन्धे॒ यदिन्द्रा॑य॒ रैव॑ताय॒ यदे॒व बृ॒हस्प॑तेस्तेज॒स्तदे॒वाव॑ रुन्धे॒
ए॒ताव॑न्ति॒ वै तेजा॑सि॒ तान्ये॒वाव॑ रुन्धे॒ उत्ता॑नेषु॒ क॒पाले॒ष्वधि॑

श्रयत्ययातयामत्वाय द्वादशकपालः पुरोडाशः॥३१॥

भवति वैश्वदेवत्वाय समन्तम्पर्यवद्यति समन्तमेवेन्द्रियं
वीर्यं यजमाने दधाति व्यत्यासमन्वाहानिर्दाहायाश्च ऋषभो
वृष्णिर्बस्तः सा दक्षिणा वृषत्वायैतयैव यजेताभिशस्यमान
एताश्चेद्वा अस्य देवता अन्नमदन्त्यदन्त्युवेवास्य
मनुष्याः॥३२॥

इन्द्रियकामः सवितुस्तेजस्तत्पुरोडाशोऽष्टात्रिंशच्च॥ [७]

रजनो वै कौणेयः क्रतुजितं जानकिं चक्षुर्वन्यमयात्तस्मा
एतामिष्टिं निर्वपद्ग्नये भ्राजस्वते पुरोडाशमष्टाकपालं
सौर्यं चरुमग्नये भ्राजस्वते पुरोडाशमष्टाकपालन्तयैवास्मिश्चक्षुरत
स्यात्तस्मा एतामिष्टिं निर्वपेद्ग्नये भ्राजस्वते पुरोडाशमष्टाकपाल
सौर्यं चरुमग्नये भ्राजस्वते पुरोडाशमष्टाकपालमग्रेवै चक्षुषा
मनुष्या वि॥३३॥

पश्यन्ति सूर्यस्य देवा अग्निं चैव सूर्यं च स्वेन
भागधेयेनोप धावति तावेवास्मिश्चक्षुर्धत्तश्चक्षुष्मानेव भवति
यदाग्नेयौ भवतश्चक्षुषी एवास्मिन्तत्प्रति दधाति यत्सौर्यो
नासिकां तेनाभितः सौर्यमाग्नेयौ भवतस्तस्मादभितो नासिकां

चक्षुषी॑ तस्मान्नासि॑कया॒ चक्षुषी॑ विधृ॒ते समा॒नी या॑ज्यानुवा॒क्ये
भवतः॑ समा॒नः॑ हि चक्षुः॑ समृ॒द्ध्या उदु॑ त्यं जा॒तवे॑दसः॑ स॒प्त
त्वा॑ ह॒रितो॑ रथे॑ चि॒त्रं दे॒वाना॑मुद॒गादनी॑कमि॒ति पि॒ण्डान्प्र
यच्छ॑ति चक्षु॒रेवास्मै॑ प्र यच्छ॑ति यदे॒व तस्य॑ तत्॥३४॥

वि ह्यंष्टाविंशतिश्च॥ [८]

ध्रुवो॑ऽसि ध्रुवो॑ऽहः॑ संजा॒तेषु॑ भूयासं॑ धीर॒श्चेत्ता॑
वसु॒विद्धुवो॑ऽसि ध्रुवो॑ऽहः॑ संजा॒तेषु॑ भूयासमु॒ग्रश्चेत्ता॑
वसु॒विद्धुवो॑ऽसि ध्रुवो॑ऽहः॑ संजा॒तेषु॑ भूयासमभि॒भूश्चेत्ता॑
वसु॒विदाम॑नम॒स्याम॑नस्य दे॒वा ये संजा॒ताः कु॑मा॒राः
सम॑नस॒स्तान॒हं का॑मये हृ॒दा ते मां का॑मयन्ताः॑ हृ॒दा तान्म॒
आम॑नसः कृ॒धि स्वा॑हाम॒नम॑सि॥३५॥

आम॑नस्य दे॒वा याः स्त्रियः॑ सम॑नस॒स्ता अ॒हं का॑मये
हृ॒दा ता मां का॑मयन्ताः॑ हृ॒दा ता म॒ आम॑नसः कृ॒धि
स्वाहा॑ वैश्वदे॒वीः सा॑ङ्ग्रह॒णीं निर्व॑पेद्दाम॒कामो॑ वैश्वदे॒वा वै
संजा॒ता वि॒श्वाने॑व दे॒वान्ध॒स्वेन॑ भा॒गधे॑येनोप॑ धावति॒ त
ए॒वास्मै॑ सजा॒तान्प्र य॑च्छन्ति ग्रा॒म्येव॑ भ॒वति सा॑ङ्ग्रह॒णी
भ॒वति म॒नो॒ग्रह॑णं॒ वै सं॒ग्रह॑ण॒म्मन॑ ए॒व संजा॒ताना॑म्॥३६॥

गृह्णाति ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहः संजातेषु भूयासमिति
 परिधीन्परि दधात्याशिषमेवैतामा शास्तेऽथो एतदेव सर्वं
 सजातेष्वधि भवति यस्यैवं विदुषं एते परिधयः परिधीयन्त
 आमनमस्यामनस्य देवा इति तिस्र आहुतीर्जुहोत्येतावन्तो
 वै संजाता ये महान्तो ये क्षुल्लका याः स्त्रियस्तानेवाव रुद्धे
 त एनमवरुद्धा उप तिष्ठन्ते॥३७॥

स्वाहामनमसि सजातानां रुद्धे पञ्च च॥ [९]

यन्नवमैत्तन्नवनीतमभवद्यदसर्पत्तत्सर्पिरभवद्यदध्रियत्
 तद्धृतमभवदध्विनोः प्राणोऽसि तस्य ते दत्तां ययोः प्राणोऽसि
 स्वाहेन्द्रस्य प्राणोऽसि तस्य ते ददातु यस्य प्राणोऽसि
 स्वाहा मित्रावरुणयोः प्राणोऽसि तस्य ते दत्तां ययोः
 प्राणोऽसि स्वाहा विश्वेषां देवानां प्राणोऽसि॥३८॥

तस्य ते ददतु येषां प्राणोऽसि स्वाहा घृतस्य
 धाराममृतस्य पन्थामिन्द्रेण दत्ताम्प्रयताम्मरुद्धिः। तत्त्वा
 विष्णुः पर्यपश्यत्तत्त्वेडा गव्यैरयत्। पावमानेन त्वा स्तोमेन
 गायत्रस्य वर्तन्योपांशोर्वीर्येण देवस्त्वा सवितोऽस्मृजतु
 जीवातवे जीवनस्यायै बृहद्रथन्तरयोस्त्वा स्तोमेन त्रिष्टुभो

वर्त॒न्या शु॒क्रस्य॑ वी॒र्येण॑ दे॒वस्त्वा॑ सवि॒तोत्॑॥३९॥

सृ॒ज॒तु जी॒वात॑वे जी॒वन॒स्याया॑ अ॒ग्नेस्त्वा॑ मा॒त्रया॑
जग॑त्यै वर्त॒न्याग्र॑य॒णस्य॑ वी॒र्येण॑ दे॒वस्त्वा॑ सवि॒तोऽसृ॑जतु
जी॒वात॑वे जी॒वन॒स्याया॑ इ॒मम॑ग्र॒ आयु॑षे॒ वर्च॑से
कृ॒धि प्रि॒य९ रे॒तो वरु॑ण सोम॒ राज॑न्। मा॒तेवा॑स्मा
अ॒दि॒ते श॒र्म य॒च्छु वि॒श्वे दे॒वा ज॑र॒दष्टि॑र्यथास॑त्।
अ॒ग्निरा॑यु॒ष्मान्त्स व॑न॒स्पति॑भि॒रायु॑ष्मा॒न्तेन॑ त्वायु॒षायु॑ष्मन्तं
क॒रोमि॑ सोम॒ आयु॑ष्मा॒न्त्स ओष॑धीभि॒र्यज्ञ॑ आयु॑ष्मा॒न्त्स
दक्षि॑णाभि॒र्ब्रह्मा॑यु॒ष्मत्तद्वा॑ह्म॒णैरा॑यु॒ष्मद्दे॒वा आयु॑ष्मन्त॒स्तेऽमृ॑तेन
पि॒तर॑ आयु॑ष्मन्त॒स्ते स्व॒धया॑यु॒ष्मन्त॒स्तेन॑ त्वायु॒षायु॑ष्मन्तं
क॒रोमि॑॥४०॥

विश्वेषां देवानां प्राणोऽसि त्रिष्टुभो वर्तन्या शुक्रस्य वीर्येण देवस्त्वा सवितोऽसोम॑
आयुष्मान्यश्च॒वि९शति॑श्च॥ ————— [१०]

अ॒ग्निं वा ए॒तस्य॑ शरी॑रं गच्छ॒ति सोम॑९ रसो
वरु॑ण ए॒नं वरु॑णपा॒शेन॑ गृह्णा॒ति सर॑स्वतीं॒ वाग॒ग्नावि॑ष्णू
आ॒त्मा यस्य॑ ज्यो॒गाम॑य॒ति यो ज्यो॒गाम॑यावी॒ स्याद्यो॑
वा का॒मये॑त् सर्व॒मायु॑रि॒यामि॑ति॒ तस्मा॑ ए॒तामि॑ष्टिं

निर्वपेदाग्नेयमष्टाकपालं सौम्यं चरुं वारुणं दशकपालं
सारस्वतं चरुमाग्रावैष्णवमेकादशकपालमग्नेरेवास्य शरीरं
निष्क्रीणाति सोमाद्रसम् ॥ ४१ ॥

वारुणेनैवैनं वरुणपाशान्मुञ्चति सारस्वतेन वाचं
दधात्यग्निः सर्वा देवता विष्णुर्यज्ञो देवताभिश्चैवैनं
यज्ञेन च भिषज्यत्युत यदीतासुर्भवति जीवत्येव
यन्नवमैत्तन्नवनीतमभवदित्याज्यमवैक्षते रूपमेवास्यैतन्महिमानं
व्याचष्टेऽश्विनोः प्राणोऽसीत्याहाश्विनौ वै देवानाम् ॥ ४२ ॥

भिषजौ ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोतीन्द्रस्य प्राणो-
ऽसीत्याहेन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति मित्रावरुणयोः
प्राणोऽसीत्याह प्राणापानावेवास्मिन्नेतेन दधाति विश्वेषां
देवानां प्राणोऽसीत्याह वीर्यमेवास्मिन्नेतेन दधाति घृतस्य
धाराममृतस्य पन्थामित्याह यथायजुरेवैतत्पावमानेन त्वा
स्तोमेनेति ॥ ४३ ॥

आह प्राणमेवास्मिन्नेतेन दधाति बृहद्रथन्तरयोस्त्वा
स्तोमेनेत्याहौजं एवास्मिन्नेतेन दधात्यग्नेस्त्वा मात्रयेत्याहात्मानं
दधात्यृत्विजः पर्याहुर्यावन्त एवर्त्विजस्त एनम्भिषज्यन्ति

ब्रह्मणो हस्तमन्वारभ्य पर्याहुरेकधैव यजमान आयुर्दधति
यदेव तस्य तद्धिरण्यात्॥४४॥

घृतं निष्पिबत्यायुर्वै घृतममृतं हिरण्यममृतादेवायुर्निष्पिबति
शतमानम्भवति शतायुः पुरुषः शतेन्द्रिय आयुष्येवेन्द्रिये
प्रति तिष्ठत्यथो खलु यावन्तीः समा एष्यन्मन्येत
तावन्मानः स्यात्समृद्ध्या इममग्र आयुषे वर्चसे
कृधीत्याहायुरेवास्मिन्वर्चो दधाति विश्वे देवा जरदष्टिर्यथासदिति
जरदष्टिमेवैनं करोत्यग्निरायुष्मानिति हस्तं गृह्णात्येते वै देवा
आयुष्मन्तस्त एवास्मिन्नायुर्दधति सर्वमायुरेति॥४५॥

रसं देवानां स्तोमेनेति हिरण्यादसदिति द्वाविंशतिश्च॥ [११]

प्रजापतिर्वरुणायाश्वमनयत्स स्वां देवतामार्च्छत्स
पर्यदीर्यत स एतं वारुणं चतुष्कपालमपश्यत्तं निरवपत्ततो
वै स वरुणपाशादमुच्यत वरुणो वा एतं गृह्णाति
योऽश्वं प्रतिगृह्णाति यावतोऽश्वान्प्रतिगृह्णीयात्तावतो
वारुणाश्चतुष्कपालान्निर्वपेद्वरुणमेव स्वेन भागधेयेनोप
धावति स एवैनं वरुणपाशान्मुञ्चति॥४६॥

चतुष्कपाला भवन्ति चतुष्पाद्वाश्वः समृद्ध्या एकमतिरिक्तं
 निर्वपेद्यमेव प्रतिग्राही भवति यं वा नाध्येति तस्मादेव
 वरुणपाशान्मुच्यते यद्यपरं प्रतिग्राही स्यात्सौर्यमेककपालमनु
 निर्वपेदमुमेवादित्यमुच्चारं कुरुतेऽपोऽवभृथमवैत्यप्सु वै
 वरुणः साक्षादेव वरुणमव यजतेऽपोनृप्रीयं चरुम्पुनरेत्य
 निर्वपेदप्सुयोनिर्वा अश्वः स्वामेवैनं योनिं गमयति स एनं
 शान्त उप तिष्ठते॥४७॥

मुञ्चति चरुं सप्तदश च॥ [१२]

या वामिन्द्रावरुणा यतुव्या तनूस्तयेममंहसो मुञ्चतं या
 वामिन्द्रावरुणा सहस्र्या रक्षस्या तेजस्या तनूस्तयेममंहसो
 मुञ्चतं यो वामिन्द्रावरुणावग्नौ सामस्तं वामेतेनाव यजे
 यो वामिन्द्रावरुणा द्विपात्सु पशुषु चतुष्पात्सु गोष्ठे
 गृहेष्वप्स्वोषधीषु वनस्पतिषु सामस्तं वामेतेनाव यज इन्द्रो
 वा एतस्य॥४८॥

इन्द्रियेणापं क्रामति वरुण एनं वरुणपाशेन गृह्णाति
 यः पाप्मना गृहीतो भवति यः पाप्मना गृहीतः स्यात्तस्मा
 एतामैन्द्रावरुणीम्पयस्यां निर्वपेदिन्द्र एवास्मिन्निन्द्रियं दधाति

वरुण एनं वरुणपाशान्मुञ्चति पयस्या भवति पयो हि वा
 एतस्मादपक्रामत्यथैष पाप्मनां गृहीतो यत्पयस्या भवति
 पय एवास्मिन्त्या दधाति पयस्यायाम्॥४९॥

पुरोडाशमव दधात्यात्मन्वन्तमेवैनं करोत्यथो
 आयतनवन्तमेव चतुर्धा व्यूहति दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति
 पुनः समूहति दिग्भ्य एवास्मै भेषजं करोति समूह्याव द्यति
 यथाविद्धं निष्कृन्तति तादृगेव तद्यो वामिन्द्रावरुणावग्नौ
 सामस्तं वामेतेनाव यज इत्याह दुरिष्ठ्या एवैनम्पाति यो
 वामिन्द्रावरुणा द्विपात्सु पशुषु सामस्तं वामेतेनाव यज
 इत्याहैतावतीर्वा आप ओषधयो वनस्पतयः प्रजाः पशव
 उपजीवनीयास्ता एवास्मै वरुणपाशान्मुञ्चति॥५०॥

एतस्य पयस्यायाम्पाति षड्विंशतिश्च॥ [१३]

स प्रलवन्नि काव्येन्द्रं वो विश्वतस्परीन्द्रं नरः। त्वं नः
 सोम विश्वतो रक्षा राजन्नघायतः। न रिष्येत्त्वावतः सखा।
 या ते धामानि दिवि या पृथिव्यां या पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु।
 तेभिर्नो विश्वैः सुमना अहेङ्नाजन्त्सोम प्रति हव्या गृभाय।
 अग्नीषोमा सवेदसा सहृती वनतं गिरः। सं देवत्रा बभूवथुः।

युवम्॥५१॥

ए॒तानि॑ दि॒वि रो॑च॒नान्य॒ग्निश्च॑ सोम॒ सक्र॑तू अध॒त्तम्।
 यु॒वः॑ सि॒न्धूः॑ र॒भिर्शस्ते॑र॒वद्या॑द॒ग्री॒षोमा॒वमु॑ञ्च॒तं गृ॑भी॒तान्।
 अ॒ग्री॒षोमा॒विम॑ः सु मे॑ शृ॒णुतं॑ वृ॒षणा॒ हव॑म्। प्र॒ति
 सू॒क्तानि॑ ह॒र्यत॑म्भ॒वतं॑ दा॒शुषे॒ मयः॑। आ॒न्यं दि॒वो मा॑त॒रिश्वा॑
 जभा॒राम॑श्चाद॒न्यं परि॑ श्ये॒नो अ॒द्रेः॑। अ॒ग्री॒षोमा॒ ब्रह्म॑णा
 वावृ॒धानो॑रुं य॒ज्ञाय॑ च॒क्रथु॑रु लो॒कम्। अ॒ग्री॒षोमा॒ ह॒विषः॑
 प्र॒स्थित॑स्य वी॒तम्॥५२॥

ह॒र्य॑तं वृ॒षणा जु॒षेथा॑म्। सु॒शर्मा॑णा॒ स्वव॑सा॒ हि भू॑तमथा॒
 धत्त॑ यज॑मानाय॒ शं योः॑। आ॒प्याय॑स्व॒ सं ते॑। ग॒णानां॑ त्वा
 ग॒णप॑तिः॒ हवाम॑हे क॒विं क॑वी॒नामु॑प॒मश्र॑वस्तमम्। ज्ये॒ष्ठराजं॑
 ब्रह्म॑णां ब्रह्म॒णस्प॑त॒ आ नः॑ शृ॒ण्वन्नू॑तिभिः॒ सीद॑ सा॒दन॑म्। स
 इ॒ज्जनै॑न॒ स वि॑शा स जन्म॑ना॒ स पु॒त्रैर्वाज॑म्भर॒ते ध॒ना नृ॑भिः।
 दे॒वानां॑ यः पि॒तर॑मा॒विवा॑सति॥५३॥

श्र॒द्धाम॑ना ह॒विषा॒ ब्रह्म॑ण॒स्पति॑म्। स सु॒ष्टुभा॒ स ऋ॑क्ता
 ग॒णेन॑ व॒लः॑ रु॒रोज॑ फ॒लिगः॑ र॒वेण॑। बृह॒स्पति॑रु॒स्त्रियां॑
 ह॒व्यसू॑दः क॒र्नि॒क्रद॑द्वा॒वश॑ती॒रुदा॑जत्। मरु॑तो॒ यद्ध॑ वो दि॒वो

या वः शर्म। अर्यमा याति वृषभस्तुविष्मान्दाता वसूनां
 पुरुहूतो अरहन्। सहस्राक्षो गोत्रभिद्वज्रबाहुरस्मासु देवो
 द्रविणं दधातु। ये तैर्यमन्बहवो देवयानाः पन्थानः॥५४॥

राजन्दिव आचरन्ति। तेभिर्नो देव महि शर्म यच्छु शं
 न एधि द्विपदे शं चतुष्पदे। बुधादग्रमङ्गिरोभिर्गृणानो वि
 पर्वतस्य दृंहितान्यैरत्। रुजद्रोधांसि कृत्रिमाण्येषां
 सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार। बुधादग्रेण वि मिमाय
 मानैर्वज्रेण खान्यतृणन्नदीनाम्। वृथासृजत्पृथिभिर्दीर्घयाथैः
 सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार॥५॥

प्र यो जज्ञे विद्वांस्य बन्धुं विश्वानि देवो जनिमा
 विवक्ति। ब्रह्म ब्रह्मण उज्जभार मध्यान्नीचादुच्चा स्वधयाभि प्र
 तस्थौ। महान्मही अस्तभायद्वि जातो द्यांसन्न पार्थिवं च
 रजः। स बुधादौष्ट जनुषाभ्यग्रम्बृहस्पतिर्देवता यस्य सम्राट्।
 बुधाद्यो अग्रमभ्यर्त्योजसा बृहस्पतिमा विवासन्ति देवाः।
 भिनद्वलं वि पुरो दर्दरीति कनिक्रदत्सुवरपो जिगाय॥५६॥

युवं वीतमा विवासति पन्थानो दीर्घयाथैः सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार देवा नव

दे॒वा म॑नु॒ष्या दे॒वासुरा अ॑ब्रुवन्दे॒वासुरास्तेषा॑ङ्गाय॒त्री प्र॒जाप॑ति॒स्ता यत्राग्ने॑ गोभि॑श्चित्रयां
 मारु॑तन्दे॒वा वस॑व्या अ॒ग्ने मारु॑तमि॒ति दे॒वा वस॑व्या दे॒वाः शर्म॑ण्या॒स्त्वष्टा॑ ह॒तपु॑त्रो दे॒वा
 वै रा॑ज॒न्यान्न॑वो॒नव॑श्चतु॑र्दश॥ [१५]

[दे॒वा म॑नु॒ष्याः प्र॒जां प॒शून्दे॒वा वस॑व्याः परि॒द॒ध्यादि॑दम॒स्य॒ष्टाच॑त्वारि॒शत्॥४८॥ दे॒वा
 म॑नु॒ष्या मा॑दय॒ध्वम्॥]